

ІВАНУЩЕНКО Г.М.

ДОСЛІДНИК ШЕВЧЕНКОВОЇ ПРАВДИ

Досліджуються основні віхи біографії відомого шевченкознавця, публіциста, редактора, громадсько-політичного діяча, уродженця м. Суми П.І. Зайцева. Акцентовано увагу на емігрантському періоді його життя.

Науковими працями П.І. Зайцева користувалося багато видатних учених, письменників, діячів української культури. Його фундаментальні розвідки про Шевченка стали базою для кількох серйозних видань та безліч публікацій. Він є автором цілих томів наукових праць, досліджень-спогадів. Знаний у світових наукових колах, на жаль, він маловідомий на Батьківщині.

В метричних книгах Іллінської церкви м. Суми за 1886 р. є запис про народження Павла Івановича Зайцева 10 вересня 1886 р. Обряд хрещення здійснено 26 вересня. Батько майбутнього вченого, Іван Арсенович, був помічником класних наставників Сумської Олександрівської гімназії, в якій і довелося навчатися майбутньому шевченкознавцю. За свідченням ще одного учня цієї гімназії Дмитра Солов'я, в ній існував підпільний український гурток.

Гімназисти - учасники гуртка - вивчали твори українських класиків та допомагали дорослим розповсюджувати серед населення Сум та найближчих сіл листівки, так звані "метелики". Цікаво, що батько Павла аж ніяк не був українофілом, а навпаки, вважався серед учнів гімназії одним із "стовпів" режиму. Тож, світогляд гімназиста Зайцева, очевидно, формувався під впливом двох "центрів тяжіння": консервативного родинного виховання в стилі відданості "царю и отечеству" та радикального молодіжного середовища, яке жваво підхоплювало перші вістки революційної хвилі початку ХХ ст.

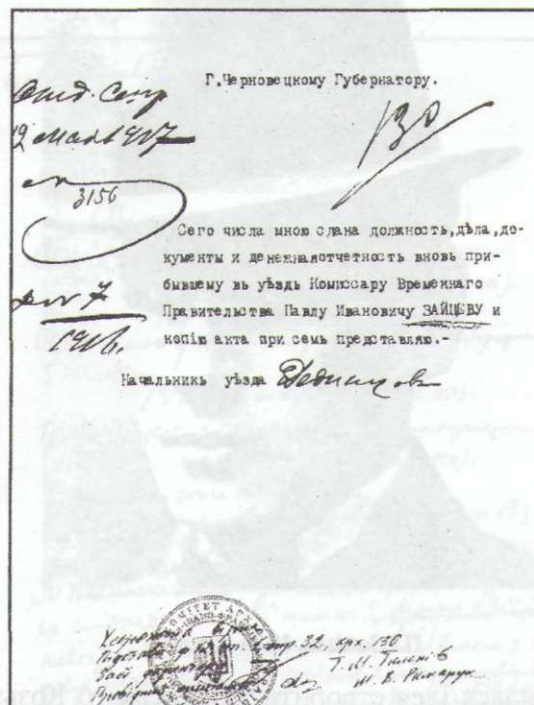
Гімназію П. Зайцев закінчив у Сумах в 1904 р., після чого вступив до Петербурзького університету, приїхавши туди в бурхливий революційний час 1905 р. У Петербурзі тоді існувала українська громада, яку складали педагоги, журналісти та студенти. Серед них варто назвати таких видатних українських діячів, як Д. Дорошенко, С. Єфремов, О. Лотоцький, П. Стебницький, подружжя Русових - Олександр та Софія, О. Грушевський, Д. Донцов та інші. Саме в їхнє коло і вступив активний, життєрадісний і талановитий юнак. "Павло Іванович Зайцев, - писав про нього Олександр Лотоцький, - не тільки подавав літературні надії, але вже і справджував їх, обробляючи фрагменти української літератури та громадського руху, опрацьовуючи причинки до шевченко-знавства. У товариському житті він піддержував бадьорий, веселий настрій, оповідаючи гумористичні анекдоти та виявляючи неабиякий талант перейнятливості". Тоді ж Павло Зайцев вступив до Революційної української партії (РУП).

У 1909 р. Зайцев отримав диплом юриста, однак продовжив навчання на історично-філологічному факультеті, який закінчив у 1913 р. Викладав російську, польську, латинську, грецьку, згодом і українську мови в середніх школах Петрограда, українську літературу - на нелегальних українських університетських курсах. Розпочав і наукову діяльність, зокрема і працю усього свого життя - дослідження життя й творчості Тараса Шевченка.

Іванущенко Геннадій Миколайович - директор Державного архіву Сумської області.

У 1912-1916 рр. він розшукав і видав велику кількість невідомих Шевченкових автографів, а також опублікував низку творів, листів та документів до біографії Т.Шевченка, працю "Первая любовь Шевченко".

З вибухом революції 1917 р. Павло Зайцев був обраний членом Виконавчого комітету Української народної ради в Петрограді, на той час він входив до Товариства українських поступовців (ТУП).

Документ про передачу справ комісару Тимчасового уряду П.Зайцеву, травень 1917 р.
Публікується вперше

Петроградський осередок ТУП 9 березня 1917 р. виступив з декларацією, в якій були окреслені нагальні потреби українців: національна автономія, українізація народної освіти та звільнення полонених під час війни галичан. Але в Петрограді Зайцеву вже не сиділося, його вабила Батьківщина, де почали відбуватися вікопомні події.

Навесні 1917 р. він уже в Києві входить до ЦК партії соціалістів-федералістів, на яку перетворилося ТУП, і одночасно, за пропозицією Д.Дорошенка, стає комісаром Косівського повіту на окупованих російською армією землях Західної України. У Державному архіві Івано-Франківської області зберігається кілька документів, які свідчать про діяльність П.Зайцева на цій посаді. Правда, адміністративна праця його не захопила. Павло Іванович вертається до Києва, і починає викладати педагогіку в Науково-педагогічній академії, водночас він - член Центральної Ради, стає також начальником канцелярії Генерального секретаріату освіти. За гетьмана Скоропадського він - директор департаменту загальних справ Міністерства народної освіти, водночас не залишав педагогічної та видавничої діяльності, зокрема був редактором видавництва "Друкар", журналу "Наше минуле", близький був до "Книгаря".

Микола Зеров у своїх споминах "Мої зустрічі з Г.І.Нарбутом" між "трьох стовнів" співробітницького кола "Нашого минулого", поруч із Г.Нарбутом та В.Модзалевським називає Павла Зайцева, який "вносив свою жадобу до людей і до всього цікавого в людях, що робило з нього талановитого педагога і прекрасного організатора".

П.І.Зайцев. 1910-ті роки

Саме тоді народилася ідея створити українського Козьму Прутка - Луку Грабуздова-Грабузденка; веселі пародійні оповідання від його імені складав П.Зайцев. До цього гурту увів М.Зерова саме він, а також зробив його ближчим співробітником знаменитого "Книгаря". Не зайве сказати, що ідея збірки перекладів М.Зерова "Антологія" була підказана П.Зайцевим.

Журналу "Наше минуле" в 1918-1919 рр. вийшло усього чотири томи, але в історії української книги вони - справжні перлини. П.Зайцев уміщує тут ряд своїх праць: "Книги биття", як документ і твір", "Нові документи про Гулака", "Перші українські поетеси XIX століття", "Нові матеріали біографії і творчості Т.Шевченка", низку публікацій, документів та рецензій. Особливо переповнений працями П.Зайцева том I-й журналу. Разом з цим немалу увагу приділяє молодий ентузіаст Академії наук - був членом кількох її комісій, брав участь у редагуванні видань Академії.

Але у 1919 р. учений змушений був покинути Київ і практично включився у визвольні змагання українського народу цієї доби. У 1920 р. він - начальник культурно-освітнього відділу Армії УНР, 1921 р. - член Ради УНР в Тарнові.

З 1921 р. живе у Варшаві: спершу як секретар Дипломатичної місії УНР, а в 1922-1924 рр. - секретар Українського Центрального Комітету. Водночас викладає українську мову та історію мови у Варшавському університеті (1921-1939), також лагину й українську в "Studium Teologie Ortodokse". Тоді ж він стає співробітником

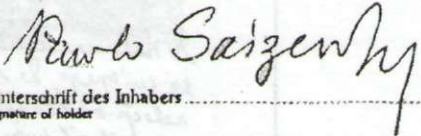
видав польською мовою вельми цікаву працю "Шевченко і поляки", а в 1938 р. зреферував у НТШ тему "Т. Шевченко в російських перекладах".

У 1941 р. П.Зайцев переїхав до Німеччини, в Берлін, де брав участь у часописах "Український вісник", органі Українського національного об'єднання, і в тижневику для українських робітників, вивезених до Німеччини на роботи "Українець", що виходив у 1942-1945 рр. Потому вчений опинився в таборах депортованих (ДП).

Geburstag Date of birth	23. SEPTEMBER 1886		
Geburtsort Place of birth	SUMY		
Beruf Occupation	EHEN, UNIVERSITÄTS-PROFESSOR		
Gegenwärtiger Wohnort Present residence	MÜNCHEN		
*) Mädchenname und Vorname(n) der Ehefrau *) Maiden name and forename(s) of wife			
*) Name und Vorname(n) des Ehemannes *) Name and forename(s) of husband			
Beschreibung		Description	
Größe Height	170 cm	Haarfarbe Hair	GRAUGEM.
Farbe der Augen Colour of eyes	BRAUN	Nase Nose	GROß
Gesichtsform Shape of face	OVAL	Hautfarbe Complexion	BRAUN
Besondere Kennzeichen Distinguishing marks	KEINE		
Den Inhaber begleitende Kinder Children accompanying holder			
Name Name	Vorname(n) Forename(s)	Geburtsort und -tag Place and date of birth	Geschlecht Sex
*) Nichtzutreffendes streichen. *) Strike out whichever does not apply.			
№ 0107581			

2

Dieser Ausweis enthält 32 Seiten ohne Umschlag.
This document contains 32 pages, exclusive of cover.

Lichtbild des Inhabers und Stempel der ausstellenden Behörde Photograph of holder and stamp of issuing authority	
	
	
Unterschrift des Inhabers Signature of holder	
№ 0107581	

3

Dieser Ausweis enthält 32 Seiten ohne Umschlag.
This document contains 32 pages, exclusive of cover.

Посвідчення П.І.Зайцева. 1950-ті роки. Публікується вперше

Із заснуванням Українського національно-державного союзу (УНДС), політичної партії на еміграції (створена на з'їзді у Новому Ульмі в Німеччині 25-26.05.1946 р.), П.Зайцев став його членом. Ця партія об'єднувала здебільшого східноукраїнських емігрантів на базі ідеологічної платформи УНР. У 1963 р. від УНДС він став членом Української національної ради - світового об'єднання українських організацій за кордоном. Її головою, до речі, був також сумчанин Борис Іваницький.

В цей час Павло Іванович продовжує очолювати комісію шевченкознавства НТШ і обирається членом Вільної Української Академії наук (1946-1951). У 1948 р. ВУАН в Європі обрала П.І.Зайцева на посаду директора інституту шевченкознавства. В цьому році він пережив одне з найбільших життєвих потрясінь: напередодні нового 1948 р., 28 грудня, з англійської зони окупації Берліна було викрадено рідного брата Павла Івановича, журналіста Олександра Зайцева та його дружину Віру. Невідомі в

поліцейській формі увірвалися в будинок, зв'язали їх, загорнули в ковдри і винесли на вулицю - відстань до Бредовштрассе, до зони радянської окупації, складала не більше кількох метрів. Невдовзі прибула англійська військова поліція, але було пізно... Такі випадки були непоодинокими, оскільки радянські спецслужби полювали на відомих людей у всій західній зоні окупації.

У 1949 р. П.Зайцев опублікував у Бломберзі зошит перший з книги *“Із фільму спогадів”* - надзвичайно рідкісного на сьогоднішній час джерела вивчення нашого минулого. З 1958 р. вчений включився у працю Українського Вільного Університету, а з 1963 р. його обрано деканом філософського факультету. З 1965 р. він став тут продеканом. Організував також літні курси українознавства, куди стали приїздити на навчання ентузіасти освітнього і культурного життя з усіх куточків світу, де мешкали українці.

Смерть застала його тоді, коли завершував розвідки *“Етика і естетика Шевченка”*, *“Коментарі до споминів про Шевченка його сучасників”* та *“Творчість Шевченка”*, - вони залишилися незакінченими. *“Останні роки життя Павла Івановича були тяжкі, - пише в некролозі відомий історик Н.Полонська-Василенко. - Він був цілком самотній, він помітно втрачав сили. Року 1964 він дістав тяжке поранення ноги в автомобільній катастрофі, в 1965 р. удруге був ранений (потрапив під трамвай) і вже не позбувся травми, яку дістав при тому. Але, розбитий, у шпиталі, Павло Іванович не втрачав бадьорості і не “угасав духа”*. Помер учений 2 вересня 1965 р. в Мюнхені. 6 вересня його поховано на українському цвинтарі Вальдфрідгоф, де покоїться чимало видатних людей.

Таке многотрудне, експресивне, повне катаклізмів та невсипущої енергії життя провів цей небуденний чоловік. Шевченкознавчу і взагалі літературознавчу спадщину П.Зайцева ніхто не збирав у томи - очевидно, це справа майбутнього. Але вершиною його наукового подвигу стало видання творів Т.Шевченка і монографія *“Життя Тараса Шевченка”*. Інтерес до Тараса Шевченка та епохи, в якій жив поет, зрозумілий у Павла Зайцева, бо він сам належав до пори відродження національного духу, відродження нового, революційного. Недаремно через те наукова діяльність ученого так тісно сплітається з діяльністю політичною - в час піднесення національно-визвольного руху це річ закономірна.

Звісно, воскресіння України не могло також відбуватися без повернення і переосмислення значення національних святинь. У своїй передмові до публікації *“Книга буття українського народу”*, програми кирило-мефодіївців, П.Зайцев писав: *“Заживо похована, безліч разів одспівана, Україна воскресла, як пророкував автор натхненних книг її битія, і стала непідлеглою Річчю Посполитою. Ідеї, які жили тоді цю святу й непохитну віру не во всім їх обсязі й змісті, тепер нам близькі й зрозумілі. Але як скарб дорогоцінний, як святиня лишається безцінною й дорогою для нас та віра й напруження національної думки, з яких росла і ширилась національна свідомість пізніших поколінь. (...)*

Весь національний рух наш, вся свята національна робота, що людям ворожим і позбавленим історичного чуття здавалися безцільними або трагічно-безнадійними, - оправдані історією, бо жилося такою ж глибокою вірою. Настане, може, й другий день - день нового похорону. Але прийде третій день, день останнього воскресіння - і він не кінчиться. “Загремить вічовий дзвін Софії, запанує суд, правда і рівність. От, доля народу нашого зв'язана нерозривно з Києвом. Вір мені, се буде, буде, буде. Тут, у Києві, підійметься завіса тайни і

виявиться невідоме” (З незакінченого оповідання М.Костомарова “Панич-Наталич”). В це ми повинні вірити, бо тепер в це вірити легше. Ніяким ворожим силам не спинити нашого відродження: ми не тільки маємо старі книги, але й знаємо нові путі биття” (“Наше минуле”).

Він був один із тих наших подвижників, які розуміли, що український народ не зможе скинути із плечей свого ярма, не пізнавши себе і своїх книг буття, та й творців тих книг. Розумів він також, що найбільша із книг нашого буття - “Кобзар” Тараса Шевченка та і саме поетове мученицьке життя, а книгами буття народу можуть стати тільки ті, в яких відбито народний дух. Кожен рух нації до визволення виправданий, але має житися глибокою вірою, саме ця віра й виростила парость вічного і віщого Слова - “Кобзар” і “Книги буття українського народу”, виростила й самих творців її й борців за те, щоб настав день другий і третій.

Саме тому Павло Зайцев і був політиком і вченим водночас, як багато його сучасників, і тому таку велику увагу віддавав саме Шевченкові, тому, котрий провів у новому часі день перший відродження після великих катаклізмів та загибелі козацької держави.

Сьогодні повертаються із небуття імена багатьох уславлених наших земляків, тіла яких знайшли вічний спочинок на чужині, але душі яких завжди були в Україні, ні на хвилину не покидаючи край, уславлений їхньою творчістю. Знайдімо час більше дізнатися про них і належно вшанувати їхню пам'ять.

¹Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради.: Біографічний довідник. - К., 1998. - С.94-95.

²Ясь О.В. Зайцев Павло Іванович // Енциклопедія історії України. - Т.3. Е-Й. - К.: Наукова думка, 2005. - С.198-199.

³Зюзько Т.А., Німенко Н.А. Зайцев Павло Іванович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. - Суми, 2004. - С.156.

⁴Кутинський М. Некрополь України // Дніпро. - 1991. - №10. - С.204.

⁵Гамлет Сумського повіту // Панорама Сумщини. - 1992. - 7 травня.

⁶Охріменко П. Порадували “Обереги” // Сумщина. - 1994. - 10 грудня.

⁷Шевченко О. Чи пам'ятають нас? // Суми і сумчани - 2001. - 14 червня.

⁸Зайцев П.І. Життя Тараса Шевченка. - К.: Мистецтво, 1994. - 352 с.

⁹Державний архів Сумської області. - Ф.744. - Оп.5. - Спр.9. - Арк.55 зв.

¹⁰web.referent.ru/nvk/forum/archive/23/23404

There are viewed main biographical lifelines of famous Shevchenko's life investigator, publicist, editor, social and political figure, native of Sumy City P.I.Zaytsev. Special attention is payed to emigration period of his life.

Отримано 9.03.2007.